

Naar een algemene cultuurpolitiek

De relatie van de overheid tot waarden is een stuk onzekerder geworden. Maar een overheid die Gods water over Gods akker laat lopen schiet cultuurpolitiek wezenlijk tekort. Drie thema's zijn in de discussie over cultuurpolitiek essentieel: het herbevestigen van het belang van het overheidsbeleid ten aanzien van waarden en normen, het onderscheid tussen het private en het publieke domein en het dynamische en open karakter van de collectieve bepaling van wat cultuur betekent. Een bespreking van dissertaties van dr. H.T. Blokland en dr. C.J. Klop.

Dertig jaar geleden vond een debat plaats op de Vrije Academie in Den Haag waarbij Gerard Reve uitriep: met hulp van de overheid kun je zelfs de dienst van Osiris in ere herstellen! Ook in de cultuurpolitiek blaakte men in 1966 van zelfvertrouwen. Sindsdien rees de beruchte twijfel aan de maakbaarheid (door politiek of overheid) van samenleving en cultuur. Ook nam het geloof in de zekerheid af over de waarden die cultuurpolitiek zou moeten uitdragen. Bovendien werd de vraag gesteld naar het recht van de overheid om zich met de waarden van de burgers te bemoeien, als zij daaraan zelf geen behoefte voelden.

Prof. drs. A.J. van der Staay

De relatie van de overheid tot waarden is dus een stuk onzekerder geworden. De inspiratie van de cultuurpolitiek is geen vanzelfsprekendheid. In de discussies hieromtrent vallen twee betrekkelijk recent verschenen proefschriften te plaatsen. De auteurs redeneren uit heel verschillende achtergronden. Ik wil in dit artikel een poging doen het gemeenschappelijke in beide boeken te benadrukken in de hoop dat daarmee de discussie over de kwestie van waarden in de cultuurpolitiek geëindigd is. Tevens leg ik een verband met een recent internationaal rapport.

Definities

De twee dissertaties die voorliggen hebben minimaal gemeen dat zij over

cultuurpolitiek gaan. De ene, die van H.T. Blokland, is getiteld 'Vrijheid, autonomie, emancipatie - een politiekfilosofische en cultuurpolitieke beschouwing' en is van 1991.¹ De andere is geschreven door C.J. Klop en heet - iets intrigerender - 'De cultuurpolitieke paradox', met als ondertitel 'Noodzaak en onwenselijkheid van overheidsinvloed op normen en waarden' en is van 1993.² De titels geven al aan dat het hier gaat om een breder veld dan dat van de bevordering van kunsten, het mediabeleid of het onderwijs, hoewel deze onderwerpen wel ter sprake komen. Het terrein is hier overstegen dat sinds lang werd en ook sinds kort weer aangeduid wordt als 'onderwijs, kunsten (c.q. cultuur) en wetenschappen'. Cultuurpolitiek betekent bij beide auteurs meer dan specifiek cultuurbeleid, het gaat om algemenere vragen - met andere woorden, die van algemene cultuurpolitiek.

Klop omschrijft deze algemene cultuurpolitiek als "Het door politieke partijen voorgestane overheidsbeleid met betrekking tot normen en waarden die in onderscheiden maatschappelijke sectoren dienen te heersen, voorzover de overheid bevoegd is die te beïnvloeden" (p. 38).

Blokland sluit zich aan bij het onderscheid dat het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) eerder in 1986 in het Advies cultuurwetgeving introduceerde.³ Hij zegt hierover: "De algemene cultuurpolitiek heeft betrekking op de uitingsvrijheid van het individu, de specifieke op de bevordering van collectief gewaardeerde uitingsvormen" (p. 281). En hij citeert het SCP: "Terwijl de algemene cultuurpolitiek het individu vooral bevrijdt van inmenging, betreft de specifieke cultuurpolitiek thans vooral de bevordering maar voorheen niet zel-

den ook de sturing van geestesproducten. Meer in het bijzonder gold en geldt deze beschavingstaak de kunsten, de wetenschappen en het onderwijs".

Het zal duidelijk zijn dat tussen deze drie definities op zijn minst verschillen in accent te beluisteren zijn. De definitie van het SCP had niet meer pretentie dan het in het kader van een functionele opdracht (onderzoek naar cultuurwetgeving) aanduiden wat zich leek te hebben voorgedaan in de empirie. De 'culturografische' analyse liet een opvallende tegenstelling in historische bewegingen zien, waarbij de directe overheidsbemoeyenis met de waarden en normen van individuen afnam, maar indirect de feitelijke overheidsbemoeyenis met uitingsvormen toenam. Blokland gebruikt dit onderscheid om het te verbinden aan de dragende gedachte van zijn betoog, het van Isaiah Berlin afkomstige onderscheid tussen negatieve en positieve vrijheid. Negatieve vrijheid vrijwaart het individu van (overheids)bemoeyenis en constitueert een private ruimte: algemene cultuurpolitiek. Maar tegelijk moet het individu zich in positieve vrijheid kunnen verwelijken. De enkeling heeft daartoe in bepaalde gevallen morele of sociale steun nodig van anderen. De overheid kan een van de actoren zijn die steun bieden bij de ontplooiing van het individu (specifieke cultuurpolitiek).

Als voorzitter van de werkgroep die het Cultuurwetgevingsadvies voorbereidde, kan ik beamen dat vroeg in de discussie deze gedachte in een ietwat andere vorm opdook. De werkgroep constateerde namelijk dat de overheid nationaal en internationaal naast vrijheidsrechten die de negatieve vrijheid in de zin van Berlin waarborgen, ook sociale

en culturele grondrechten erkende, bij voorbeeld in de Grondwet of in internationale verdragen. Waar het individu zelf niet in staat zou zijn deze rechten, bij voorbeeld op gezondheid, bestaanszekerheid, arbeid of onderwijs, te realiseren, zou de overheid, zo was de vaak gehanteerde redenering, een aanvullende taak hebben om de waarborg om te zetten in een voor het individu merkbare werkelijkheid. Maar omdat het SCP het eerste type waarborg als een waarborg van vrijheden, het tweede als een realisatie van rechten definieerde, zag het hierin geen groot dilemma, paradox of probleem. Het is de verdienste van Klop en Blokland dat zij ieder op een andere wijze waardenrealisatie met hulp van de overheid en de overheidsvrijheid van het individu nadrukkelijker met elkaar in verband brengen.

Dissertatie Blokland

Ik zal eerst ingaan op de manier waarop Blokland met deze tegenstelling omgaat. Hij gaat voor zijn probleemstelling uit van het individuele niveau, terwijl Klop zijn problemen eerder op het bovenindividuele niveau, dat wil zeggen het niveau van de cultuur als zodanig, situeert.

Om misverstanden te voorkomen: deze tegenstelling is wetenschappelijk gezien vooral een verschil in accent. Beide auteurs zijn zich zeer bewust van het feit dat het individu niet zonder de anderen en dat vrijheid niet zonder cultuur kan bestaan. Zonder deze gemeenschappelijkheid zou het weinig zin hebben hun gedachtengangen verder te volgen en te vergelijken.

Blokland constateert dat Berlins negatieve vrijheid op een diepere cultuurhistorische verworvenheid teruggaat, namelijk een sinds de Grieken bestaande scepsis jegens het vermogen van de

mens om te beschikken over definitieve, voor iedereen geldige antwoorden. In de geschiedenis staan waarden steeds ter discussie. Ik citeer: "De erkenning van de onmogelijkheid een voor ieder overtuigende verdediging te vinden van objectieve, universele en eeuwige waarden, en het inzicht dat er vele betekenisvolle, maar ook conflicterende, idealen bestaan waartussen onvermijdelijk een afweging gemaakt moet worden, stimuleert en rechtvaardigt het verlangen dat mensen een privé-domein wordt gelaten waarin zij hun eigen waarheid kunnen belijden" (p. 220).

Deze private vrijheid wordt als het ware collectief gedoogd of toegekend aan het individu uit terughoudendheid ten aanzien van een algemene geldigheid van collectieve waarden. In een recente publicatie heb ik deze terughoudendheid als urbaniteit gekarakteriseerd.⁴ Maar deze toegekende individuele ruimte moet ook worden gevuld. Er wordt op het individu tevens een appel gedaan of over het individuele bestaan een ideaal geformuleerd. Blokland stelt: "Positieve vrijheid is het vermogen zelfstandig richting te geven aan, meester te zijn over, het eigen leven (...) Positieve vrijheid berust op het verlangen om iemand te zijn en niet zomaar een willekeurig onderdeel van de massa, iemand die verantwoordelijk is voor zijn doelen, en niet een speelbal van externe machten en krachten" (p. 220). Zoals Blokland het stelt: "Op puur individueel niveau, echter, liggen de wens om een privé-domein te bezitten waarin men ongestoord door anderen zijn gang kan gaan, en het verlangen zijn leven zelfstandig richting te geven, in elkaars verlengde" (p. 221). "Maar", stelt hij, "Uit dit recht vloeit ook een plicht voort: wel kan men ei-

sen dat iemand zo zelfstandig mogelijk beslist of hij bestaande waarden en conventies wenst te aanvaarden. Dit te meer daar een ethiek eerst werkelijk betekenis krijgt wanneer men niet alleen de conclusies heeft overgenomen, maar ook haar rechtvaardiging heeft doorleefd" (p. 222).

Het is niet te veel gezegd dat zo naast het recht op privacy ook het recht op zelfbestemming en ont-plooiing wordt geëtrooierd. Deze tweede waarde laat zich beter verwerklijken als het individu dit doet in harmonie en samenwerking met anderen. De collectieve zelfbestemming ligt derhalve en in zekere zin in het verlengde van de individuele.

Hoe verloopt nu de overgang van individuele naar collectieve arrangementen bij Blokland? Ik moet helaas zijn veelsoortige onderscheidingen terzijde laten en beperk mij tot een heel concrete opsomming van belemmeringen voor de zelfverwerklijking van het individu op pagina 224: "Een gebrek aan materiële middelen van bestaan, afwezigheid van middelen tot arbeid, van werktuigen om zijn vermogens aan te wenden en te ontwikkelen; onwetendheid aangaande relevante opties, ofwel een onredelijke beperking van iemands keuzemogelijkheden; een tekort aan formele en informele scholing waardoor het individu wordt geleerd alternatieven te onderscheiden, te articuleren en te waarderen."

Naast deze concrete belemmeringen is er nog een fundamenteel probleem. De mens mag dan zijn autonomie geoc-

trooierd krijgen, hij is ook een product van zijn cultuur, die – om mijnerzijds een voorbeeld te noemen – weleens afhankelijkheid boven autonomie zou kunnen stellen. Dit leidt tot een normatieve oplossing voor het zogenaamde emancipatiedilemma: iemand emanciperen tegen zijn zin.

De relatie van de overheid tot waarden is een stuk onzekerder geworden. De inspiratie van de cultuurpolitiek is geen vanzelfsprekendheid.

Een normatief ideaal zal hieraan volgens Blokland ten grondslag kunnen liggen: "Ook de overtuiging dat een keuze die bewust, op basis van een redelijke kennis van alternatieven, is genomen, waardevoller is dan een, die het onwillekeurige product vormt van de bestaande maatschappelijke constellatie, is immers gebaseerd op een ideaalbeeld van individuele autonomie" (p. 226).

Er zijn dus enerzijds concrete belemmeringen gezien vanuit het individu, maar anderzijds is er ook een bovenindividuele rechtvaardiging om zich te bemoeien met mensen zoals ze als product van hun cultuur nu eenmaal zijn, namelijk om hen van deze belemmeringen te verlossen. Blokland ziet het gevaar van deze stelling in: "Totalitarisme dreigt wanneer de politiek in deze redenering een vrijbrief ziet zich ongelimiteerd te bemoeien met de vorming en overdracht van waarden."

Het bezwaar van ongelimiteerde bemoeizucht kan worden ondervangen door aanvaarding van wat hij noemt: 'democratische ideologische strijd' (p.228). Ik citeer: "Het trachten anderen te overtuigen van de waarde van alternatieve ideeën, opvattingen en doeleinden, het ontwikkelen van tegenpreferenties, is uiteraard in een democratie de belangrijkste en meest

wenselijke manier om het emancipatiedilemma te doorbreken."

Het is dan ook begrijpelijk dat de velen die zich op een vergelijkbaar begrip van positieve vrijheid baseren hun cultuurpolitieke 'jacobinisme' (dat wil zeggen hun vrijheidsmissie of bevrijdingsideologie) rechtvaardigen met een beroep op het verruimen van de culturele horizon. Blokland citeert de omschrijving van de historicus Kossman van het huidige beschavingsideaal met instemming: "Het (beschavingsideaal) zal eerder de vorm aannemen van een inventaris van mogelijke ethische en esthetische vormen, van mogelijke en in de geschiedenis van de mensheid eens gerealiseerde culturele doeleinden. Het beschavingsideaal van nu is niet meer prescriptief maar descriptief, het is niet gesloten maar open" (p. 234).

En Blokland citeert de filosofen Mooy en Doorman als getuigen voor zijn stelling dat cultuur zowel de autonomie bevordert als de mens verrijkt. Hij resumeert: "Het gaat bij de cultuurspreiding niet in de eerste plaats om het verbreiden van prettige ervaringen, maar om het bevorderen van culturele autonomie" (p. 244).

Er loopt ondanks het veelstromenland van de vrijheidsbegrippen waarin Blokland zich beweegt dus een vrij duidelijke lijn van het individu naar de cultuurpolitieke missie via de stappen die in de titel van het proefschrift worden genoemd: vrijheid, autonomie en emancipatie. Welke de waarden zijn die deze ambitieuze cultuurpolitieke missie zouden invullen, esthetisch, ethisch of wetenschappelijk, wordt niet verder uitgewerkt. Het betoog mondt uit in een algemene stelling dat deze waarden, hoewel betrekkelijk, toch bestaan, maar dat rationaliteit, *common*

sense of communis opinio deze zullen bepalen.

Dissertatie Klop

Laten wij Blokland nu los om te bezien hoe Klop de missie van de algemene cultuurpolitiek omschrijft en fundeert. Op het eerste gezicht is hier een tegenpool aan het woord. Redeneert Blokland van individu naar collectiviteit, van *privacy* naar publieke bemoeienis, bij Klop kan eerder van een *top down*-benadering gesproken worden. Zijn uitgangspunt is de cultuur, die bestaat uit patronen van normen en waarden. Terwijl Blokland hier in wezen een immanent, dat wil zeggen een tot de onmiddellijke menselijke ervaringswereld behorend cultuurvormingsproces veronderstelt, zweeft boven of achter deze wereld van waarden en normen bij Klop een werkelijkheid van zo mogelijk transcendente betekenis: levens- en wereldbeschouwelijke zinbronnen. Hij onderscheidt in de Westerse cultuur drie van deze zinbronnen: het christendom, het humanisme en het gnosticisme. Met het laatste maakt hij vaak korte metten, maar de twee eerste vormen voor hem de voornaamste inspiratoren van de algemene cultuur die de cultuurpolitiek inspireert en ook moet verwerklijken.

Maar met welk recht kan die cultuurpolitiek dit doen? Toen kerk en staat ideologisch samenvielen, legitimeerde de een de ander en was een gezamenlijke cultuurpolitiek voorstelbaar. Maar in een samenleving waarin de overheid zo veel mogelijk neutraal dient te zijn, niet mag zedemeesteren en het toch doet, rijst het probleem van de rechtvaardiging. Klop zoekt het antwoord niet in een totaal mandaat van de overheid tegenover de leefwereld, en dus de waarden

en de normen, van de burger, maar in de specificiteit van de relatie van de overheid met de burger, namelijk het publieke karakter daarvan.

Ik citeer uit zijn samenvatting: "Het begrip 'burgerlijke betrekkingen' wijst op de publieke kant van sociale instituties, die onder meer door het recht bestreken wordt." 'Burgerlijk' slaat dan op de verhouding tussen burgers, leden van een publiekrechtelijke gemeenschap (de staat). Deze staat stelt bepaalde regels algemeen verplichtend voor alle burgers bij het behartigen van hun belangen en het nastreven van hun waarden. Het gebied van het samenleven in een publiekrechtelijke gemeenschap, van voor alle burgers gelijk geldende regels, kunnen wij het terrein van de burgerlijke betrekkingen noemen" (p. 375).

Men zal opmerken dat Klop dus weliswaar net als Blokland de wereld van de *privacy* respecteert, maar de oorsprong van de cultuurpolitieke bemoeienis niet legitimeert met collectieve zelfbestemming van individuen, maar met de aard of het mandaat van de overheid als zekerheid en gelijkheid scheppend collectief instituut. Om hem nogmaals te citeren: "Dit funderend aspect is het legitieme geweldmonopolie, het leidend aspect is publieke gerechtigheid. De

overheid is een instituut dat gerechtigheid met gezag en zonodig met dwang tot gelding moet brengen" (p. 376) en: "De aldus samengevatte visie op de taak van de overheid helpt om de paradox van de algemene cultuurpolitiek op te lossen." Deze oplossing luidt: "Daar waar de overheid een taak heeft, dat wil zeggen: daar waar burgerlijke betrekkingen geregeld worden, is zij ook bevoegd om normen en

waarden die aan deze betrekkingen ten grondslag liggen, uit en over te dragen" (p. 376).

Op grond van deze algemene legitimatie van de overheidsbemoeienis met publieke waarden en normen omschrijft Klop dan de cultuurpolitieke taak van de overheid: "De overheid bepaalt niet de substantiële rationaliteit van de verschillende maatschappelijke sectoren, die is ook voor haar een gegeven. Wel handhaaft zij waarden die ruimte voor beleving van substantiële rationaliteit waarborgen, die deze beleving normeren, en honoreert zij aanspraken op elementaire bestaansvoorwaarden, die nodig zijn om tot die beleving te kunnen komen. Binnen dit door de algemene cultuurpolitiek gewaarborgde, genormeerde en gefaciliteerde kader ontplooiën mensen en organisaties hun eigen cultuurvormende verantwoordelijkheid" (p. 377).

Men ziet: een beperkte, maar toch positieve formulering. Beperkt, want de overheid zedemeestert niet over het private, maar over het publieke domein. Beperkt ook, omdat deze taak in de eerste plaats als een indirecte wordt geformuleerd, als het scheppen van condities voor cultuurvorming en het beleven van substantiële rationaliteit.

Een positieve formulering die alles bijeengenomen leidt tot aanzienlijke bemoeienis, want het veronderstelt wat de auteur noemt een compromis over een 'optimale publieke moraal' tussen bijvoorbeeld humanisme en christendom. Ik citeer: "Het biedt een verbindende publieke moraal, die de individualisering overstijgt en niet beperkt blijft tot kleine gemeenschappen, maar ook op staten van toepassing kan zijn" (p. 377).

**Cultuurpolitiek
ontstaat als cultuur
macht en macht
cultuur ontmoet.**

Het is niet verbazingwekkend dat hij voor dit compromis vooral op Europees niveau mogelijkheden ziet. Hij vat zijn Europese cultuurpolitiek als volgt samen: "Zij dient te worden gebaseerd op de optimale moraal van het relationele mensbeeld, zoals dat wordt geïnspireerd door christendom en Aristotelisch humanisme, op de wet van de cultuureconomie, die de leidende waarden van de verschillende sectoren van de maatschappij tot ontplooiing wil laten komen en deze beschermt tegen overheersing door andere aspecten van de werkelijkheid en op respect voor de intrinsieke waarde van het natuurlijk milieu, zoals dat uit christelijk rentmeesterschap en humanistische *pietas* voortvloeien" (p. 367).

Het is in dit kader niet mogelijk, evenmin als bij Blokland, recht te doen aan wezenlijke gedachtengangen die tevens aanwezig zijn. Zoals de aan Weber en Zijderveld ontleende duiding van de moderniteit als een overheersing van substantiële door functionele rationaliteit of de van Dooyeweerd afkomstige gedachte dat maatschappelijke instituties ieder hun eigen leidend beginsel hebben en dat het de taak van de overheid zou zijn deze pluraliteit van leidende beginselen in een harmonisch evenwicht te houden.

Overeenkomsten en verschillen

Wat hier vooral rijst, is de vraag hoe beide zeer verschillende algemene cultuurpolitieke inspiraties zich verhouden. Voorts, of men van hieruit verder zou kunnen komen tot een cultuurpolitiek die zowel Klop als Blokland zou kunnen bevredigen en met hen misschien anderen.

Als men de geladenheid van beide betogen weglaat, zijn er toch wel over-

eenkomsten te signaleren, die niet geheel van formele aard zijn. Zo denken beiden dat de overheid een principiële taak heeft te vervullen jegens de culturele ontwikkeling van de burgers. De een omdat de burger een wijder areaal van culturele alternatieven aangeboden krijgt dan op eigen kracht mogelijk zou zijn, de ander omdat de overheid de toegang waarborgt tot substantiële culturele waarden en normen, die anders zouden worden overwoekerd, bij voorbeeld door economische machten. Of men dit zou willen zien als een verschil in een keuze voor breedte of voor diepte, hangt sterk af van het culturele ideaal dat voor ogen staat. Zowel Klop als Blokland is ervan overtuigd dat het zonder cultuurpolitiek ingrijpen (van de overheid) minder goed, zo niet misgaat.

Een tweede overeenkomst is, dat beiden een onderscheid maken tussen de private wereld en die van de private instituties, en de publieke verantwoordelijkheid. Zij vullen deze in zoverre verschillend in, dat de één vooral de private wereld van de vrijheid tracht te omschrijven, terwijl de ander zich vooral bekommert om het publieke domein. Beiden doen dit op een vrij hoog abstractieniveau waardoor het precieze karakter van de waarden en normen die dan in dit publieke domein zouden moeten vigeren niet op het eerste gezicht duidelijk wordt.

Verrassend is een derde, meer procedurele overeenkomst die het mogelijk maakt van een gezamenlijk standpunt te spreken. Beide auteurs aanvaarden in de grond van de zaak het open en democratische karakter van de bepaling van de optimale publieke moraal of het emancipatiestreven. Het zou niet ondenkbaar zijn dat de een zich zou heb-

ben beroepen op de transcendentale zekerheid van bepaalde waarden, terwijl de ander in volstrekte postmoderne relativiteit de totale onzekerheid van deze waarden en normen zou hebben gepostuleerd. Daartegenover staat bij beide auteurs het besef dat waarden veranderen en dat zij een product zijn van een culturele conversatie tussen ongelijke.

Als men cultuurpolitiek tot de meest elementaire dimensies terugbrengt, ontstaat cultuurpolitiek als cultuur macht, en macht cultuur ontmoet. Voor beide auteurs is die macht publieke macht, de macht van de overheid of van de staat. In de dialectiek van macht en cultuur is vooral hun visie op de culturele situatie, preciezer: hun cultuurkritiek, van belang. Hierin verschillen zij aanzienlijk, zoals wij zagen.

De cultuurkritiek van Blokland is vooral die van de vrijzinnigheid, waarbij de macht van de overheid in het geweer wordt gebracht om de burger meer vrijheid te geven, zo niet te bevrijden. De macht lijkt bij Klop een ander doel te dienen, namelijk om orde te scheppen in een situatie die hij nu eens ziet als door oppervlakkigheid bedreigd en dan weer als te anarchistisch ervaart. In dit licht moet men toch zijn kritiek op de markt, het postmodernisme of de *gnosis* verstaan. Men ziet hier dus heel verschillende motieven aan het werk, terwijl over de structuur van de cultuurpolitiek een zekere mate van overeenstemming bestaat.

Drie thema's

Deze zeer verschillende inspiraties passen in het kader van de Europese cultuurkritiek zoals ze zich deze eeuw ontwikkelde. Voortdurend zijn er discussies te melden geweest tussen men-

sen die liberale en illiberale standpunten innemen, tussen progressieven en conservatieven, tussen aanhangers van marktdenken en van sturing van de economie, tussen cultuuroptimisten en -pessimisten enzovoort. Ik zie af van deze meer ideologische inblazingen of cultuurkritische grondslagen, om ter afronding van mijn beschouwing nog eens in te gaan op de drie elementen die beide auteurs gemeen hebben. Ik ben mij ervan bewust met deze benadering de totaliteit van hun beschouwingen onrecht te doen en niet meer dan één draad te bespreken van het weefsel van beider visies. Deze drie elementen zijn het herbevestigen van het belang van het overheidsbeleid ten aanzien van waarden en normen, het onderscheid tussen het private en het publieke domein, het dynamische en open karakter van de collectieve bepaling van wat cultuur betekent.

De vraag die ik mij stel, is of deze drie gedachten ook buiten het kader van beide dissertaties actueel zijn.

Principiële wenselijkheid van algemene cultuurpolitiek

Wat het eerste betreft, de principiële wenselijkheid van algemene cultuurpolitiek, geloof ik dat de auteurs een gevoelige snaar raken. Aan het eind van deze eeuw, die in de glorie van het kapitalisme sterft, bestaat niet alleen in Europa het gevoel dat een herbevestiging van andere dan puur economische waarden door de overheid aan de orde is. Een overheid die Gods water over Gods akkers laat lopen of op de ideeële uitkomsten van het *laissez faire*-kapitalisme vertrouwt, schiet cultuurpolitiek wezenlijk te kort. Het besef dat de situatie in de hele wereld in hoge mate op drift is, doet internationaal de vraag rijzen naar het innerlijke kompas (de

waarden en normen) en naar de kracht van het stuur (de overheid), met een toon van urgentie die lang niet meer gehoord werd.

Zo heeft de Wereldcommissie voor Cultuur en Ontwikkeling van de Verenigde Naties en Unesco, de commissie-Perez de Cuellar, in haar recente rapport 'Our creative diversity' een krachtig pleidooi gevoerd voor wat zij noemt een wereldwijde ethiek (*a global ethics*).⁵ Naast alle behartigenswaardigs dat het rapport ook bevat, is dit de meest opmerkelijke boodschap ervan. Men kan haar – gezien het gewicht van de leden en andere deelnemers aan het werk van

de commissie – moeilijk negeren. Bovendien sluit de commissie hierin nauw aan bij het advies van de *Conference on global governance*, die een groot aantal vooraanstaande politici bijeenbrengt. De door het Brundtland-rapport eerder aan de orde gestelde verantwoordelijkheidsvraag,

die leidde tot het gedachtengoed van de duurzame ontwikkeling, vindt derhalve nu ook voortzetting op ander terreinen. Men kan spreken van een internationaal zoeken naar waarden en normen die het proces van snelle verandering waarin alle samenlevingen zich bevinden, zouden kunnen inspireren en sturen. Het zal duidelijk zijn dat de Wereldcommissie, die alle continenten bij haar werkzaamheden bezocht en in haar blikveld had, niet kan volstaan met een Europees denkkader, en dus ook niet met het samengaan van bijvoorbeeld humanisme en christendom. Zelf noemt het rapport van de commissie-Perez de Cuellar met name als bronnen voor het beginsel van de gelijkwaardigheid van alle mensen en het behande-

len van de ander zoals men zelf behandeld zou wensen te worden: confucianisme, taoïsme, hindoeïsme, boeddhisme, mazdeïsme, judaïsme, christendom en islam. Het humanisme ontbreekt. Maar de cultuurpolitieke vraag is in wezen de onze: is het geen tijd de vraag te stellen naar de waarden die wij collectief zouden willen handhaven dan wel realiseren? Moet men niet kritisch staan tegenover de gedachte dat de onzichtbare hand van de markt behalve winst voor sommigen op de korte termijn en welvaart voor iedereen in het verre verschiet, ook een moreel aanvaardbaar resultaat oplevert?

**Het publieke
domein moet als een
belangrijke culturele
verworvenheid
gehandhaafd
worden.**

De Wereldcommissie geeft hierop niet meer dan een zeer voorlopig antwoord. Zij spreekt van een zich ontwikkelende wereldwijde publieke cultuur (*a global civic culture*). Behalve het idee van gelijkwaardigheid en wederkerigheid noemt de commissie

andere elementen om op te nemen in een *new global ethics*: "The idea of human rights, the principle of democratic legitimacy, public accountability and the emerging ethos of evidence and proof" (p. 36). Naast de universele rechten van de mens en de daarvan afleidbare taak van de overheid om een menswaardig bestaan (*a decent life*) voor iedereen te garanderen, noemt de commissie nog andere elementen. Pluralisme, dat wil zeggen fundamentele erkenning van het recht op diversiteit, is onontbeerlijk. De Wereldcommissie vermeldt verschillende keren dat slechts enkele honderden staten van de wereld op zijn minst enkele duizenden culturen moeten herbergen. Essentieel is bovendien de waarde van democratische legitimiteit geworden – men

kan geen gezaghebbende overheid zijn zonder de instemming van de geregeerden. Ten slotte wijst de commissie uitdrukkelijk op een waarde die terrein wint en die zij omschrijft als de ethiek van (empirische) bewijsvoering. Ik versta dit als een appel aan de redelijkheid en de wetenschappelijkheid in de discussie over culturele en maatschappelijke vraagstukken, ook en vooral tussen de culturen.

Hoewel onze beide auteurs zich alleen terloops (Klop bijvoorbeeld in een *excurs* over mondiale cultuur op pagina 365) aan zulke wijde verbanden hebben gewaagd, is het duidelijk dat hun pleidooi voor algemene cultuurpolitiek past in een actuele internationale discussie.

Onderscheid tussen privaat en publiek domein

Het tweede thema, de afbakening van een publiek domein in de cultuurpolitiek, lijkt niet minder actueel. Terwijl Blokland dit publieke domein vooral nodig heeft om de keuzevrijheid van burgers te verbreden en ook breder te funderen, heeft Klop vooral de zorg voor de verankering van de cultuur van de burger op het oog. Ik noemde dit het argument van de breedte en dat van de diepte in de algemene cultuurpolitiek.

Er is niet veel voor nodig om te zien dat vandaag het vraagstuk van het publieke domein aan actualiteit wint. Het hangt overigens samen met het eerdere thema.

De vraag rijst steeds meer wat er nog in de toekomst publiek zal zijn aan onze steden, aan onze media of aan onze kunst. Het is zelfs de vraag of het nog zinvol is in de toekomst te spreken van 'onze steden', 'onze media' of 'onze kunst', als iedere politieke of publieke bemoeienis daarmee niet meer dan

marginaal is. Het 'ons' betekent dan niet veel meer dan dat men tijdgenoot is van deze steden, media of kunst en dat men er private relaties mee onderhoudt.

Opnieuw stelt zich hier als centraal probleem de markt. De markt immers voorziet in steeds grotere mate het publiek van informatie, recreatie en zelfs educatie. Heeft de cultuurpolitieke macht van de overheid nog wel een rol van betekenis te spelen in een wereld die steeds meer privatiseert, ook in cultureel opzicht? De wereld van het boek, dat *grosso modo* buiten de cultuurpolitiek om wordt voortgebracht en gedistribueerd, toont hiervan de voordelen en de nadelen. Recentelijk heeft Blokland dit probleem aan de orde gesteld in een artikel over het bibliotheekwezen,⁶ waar immers het marktconform denken in opmars is, naast een al even discutabel doelgroepenbeleid. Hij pleit als vele anderen voor een herbezinning op de cultuurpolitieke taak van de bibliotheek en voor het handhaven van een publieke ruimte naast de private consumptie van het boek.

Het probleem van het publieke domein in een wereld van mondige consumenten, die vrijelijk private relaties onderhouden, is niet mis. Men ziet dit bij voorbeeld in de discussie over Internet: is dit privaat en te vergelijken met het telefoonverkeer, of publiek en te vergelijken met de publieke omroep? De algemene cultuurpolitiek zou hier de specifieke cultuurpolitiek moeten kunnen helpen, maar doet dit nog onvoldoende.

Deze en andere vragen stellen de vraag naar het publieke domein ten principale.

Persoonlijk zou ik, terugblikkend op de Europese cultuurgeschiedenis, het pu-

blieke domein als een belangrijke culturele verworvenheid willen handhaven. Het lijkt mij gekenmerkt door twee eigenschappen.

In de eerste plaats is het publieke domein een ruimte in de samenleving die niet gemonopoliseerd mag worden door private belangen of belangengroepen. Het publieke domein leeft van de belangrijke fictie dat het er in principe voor iedereen is. Dit soort ficties, als die van het publieke belang of het nut van het algemeen, worden heden ten dage naar mijn mening in de publieke (!)

discussie verwaarloosd. Ze zijn uiterst belangrijk voor het voortbestaan van een open samenleving, die tegelijk niemand wil uitsluiten, maar ook aan de solidariteit van allen moet kunnen appelleren. Het bestaan van zo'n open ruimte vereist bewuste overheidsbescherming en is onderhevig aan de eis van voortdurende afbakening tegenover het private domein.

In de tweede plaats is de publieke ruimte in de Europese traditie een plaats waar collectieve idealen zich manifesteren. Het is de bijna utopische plaats waar de idealisering van verleden en toekomst ten behoeve van iedereen zichtbaar wordt, naast de idolen van de private wereld. Want het is duidelijk dat naast die publieke ruimte, die van niemand en van iedereen is en waarin de samenleving zich een ideaalbeeld schept van zichzelf, ruimte moet zijn voor de *civil society* van groepen en de private wereld van het individu.

Over dit onderwerp bestaat grote verwarring, bijvoorbeeld als kunstenaars de publieke ruimte misverstaan als een uit-

nodiging tot private expressie. Zo is een opdracht voor een nationaal gedenkteken aan een kunstenaar heden ten dage

bijna steeds aanleiding tot moeilijkheden. Een recente opdracht bij de nieuwbouw voor de Tweede Kamer illustreert dit, evenals de 'private' kunstkritiek over het nationale monument op de Dam die de publieke geschiedenis en context ervan verwaarloost. Ook groepen kunnen de publieke sfeer of ruimte willen annexeren en onvoldoende begrip tonen voor het open karakter ervan. Zo werd onlangs

in Amsterdam door moslim-demonstranten bij een optocht voor een veelomvattend wijkcentrum bij buurtbewoners de indruk gewekt dat zij onvoldoende begrip hadden voor de aanwezigheid van andere wijkbewoners. Het omgekeerde is helaas ook het geval. De in Duitsland gebruikelijke benadrukking van het burgerschap via afstamming leidt tot een mentale uitsluiting uit het publieke domein van grote groepen immigranten.

Alles bijeen lijkt mij ook dit element, de private tegenover de publieke ruimte, voor de cultuurpolitiek van groot belang.

Open discussie over waarden

Ten slotte het derde thema: het telkenmale in open discussie bepalen van wat waarden zijn en het democratische karakter van de keuze ervan. Men kwam dit thema ook tegen bij de Wereldcommissie en het behoeft op zich geen opzien te baren dat twee auteurs, geboren en getogen in een pluralistische democratie, zich daartoe bekennen.

**Maar de
cultuurpolitieke
vraag is in wezen: is
het geen tijd de
vraag te stellen naar
de waarden die wij
collectief zouden
willen handhaven
dan wel realiseren?**

Waarom dan toch aandacht voor deze zaak gevraagd en het als actueel probleem aangemerkt? Het heeft te maken met de visie op de cultuur zelf, die men heeft: òf in wezen een gegeven resultaat òf een *work in progress*. Als men de cultuur ziet als wat zij historisch en wetenschappelijk gezien ook is, namelijk als een proces van geleidelijke culturele groei, dan kijkt men anders tegen de noodzaak van overleg, discussie en compromis aan dan indien men uitgaat van een cultuur die de noodzakelijk expressie is van iets anders, iets absoluuts of tijdloos, zoals een openbaring of een politieke ideologie.

Het bezien van algemene cultuurpolitiek als het inzetten van overheidsmacht ten behoeve van keuzen die steeds niet meer blijven dan tijdelijk mensenwerk, met alle gebreken van dien, noopt tot bescheidenheid. ◀

Prof.dr. A.J. van der Staay is directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), voorzitter van de werkgroep die het Advies Cultuurwetgeving (1986) van het SCP opstelde en hoogleraar in Kunst en samenleving in historisch perspectief, in het bijzonder de geschiedenis en actuele vormen van cultuurkritiek en cultuurpolitiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

H.T. Blokland, *Vrijheid, autonomie, emancipatie, een politiek-filosofische en cultuurpolitieke beschouwing*, dissertatie, 1991, Eburon, Rotterdam.

Herziene en uitgebreide versie is hiervan verschenen *'Wegen naar vrijheid, autonomie, emancipatie en cultuur in de Westerse wereld'*, 1995, Meppel (Boom Amsterdam), f 49,50.

C.J. Klop, *De cultuurpolitieke paradox. Noodzaak en onwenselijkheid van overheidsinvloed op normen en waarden*, dissertatie, 1993, Kok, Kampen, f 84,90.

Noten

1. Blokland, H.T. *Vrijheid, autonomie, emancipatie, een politiekfilosofische en cultuurpolitieke beschouwing*. Rotterdam: Eburon, 1991 (proefschrift).
2. Klop, C.J. *De cultuurpolitieke paradox. Noodzaak en onwenselijkheid van overheidsinvloed op normen en waarden*. Kampen: Uitgeverij Kok, 1993 (proefschrift).
3. *Advies cultuurwetgeving. Cultuurbeleid in historisch, beleidsanalytisch en juridisch perspectief*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/ Staatsuitgeverij, 1986 (cahier 51).
4. Staay, Adriaan van der. 'Het urbane'. In: *Rekenschap* 43 (1996) maart (4-15).
5. World Commission on Culture and Development. *Our creative diversity*. France: Egoprime, 1995.
6. Blokland, Hans. 'Een culturele vrijplaats in een oprukkende economische markt'. In: *Bibliotheek & Samenleving* 24 (1996) januari (14-19).